

УДК 37.011.31

А. Чаговец, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

***Анотація.** У статті розглянуто формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя. Зазначено, що педагогічна ефективність мовлення майбутнього вихователя залежить від рівня володіння мовою, правильного добору мовних засобів, тобто від культури мови та мовленнєвої культури. Визначено поняття «культура мови» та «мовленнєва культура». Розглянуто основні ознаки поняття «мовленнєва культура». Охарактеризовано рівні мовленнєвої культури. Зазначено основні аспекти формування мовленнєвої культури майбутніх вихователів. Визначено чинники, що впливають на мовленнєву культуру майбутнього вихователя. Розглянуто структурні особливості мовлення майбутнього вихователя.*

***Ключові слова:** формування, мовленнєва культура, майбутні вихователі, культура мови, професійна діяльність.*

А. Чаговец

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ВОСПИТАТЕЛЯ

***Аннотация.** В статье рассмотрено формирование профессиональной речевой культуры будущего воспитателя. Отмечено, что педагогическая*

эффективность речи будущего воспитателя зависит от уровня владения языком, правильного отбора языковых средств, то есть от культуры речи и речевой культуры. Определено понятие «культура речи» и «речевая культура». Рассмотрены основные признаки понятия «речевая культура». Охарактеризованы уровни речевой культуры. Указаны основные аспекты формирования речевой культуры будущих воспитателей. Определены факторы, влияющие на речевую культуру будущего воспитателя. Рассмотрены структурные особенности речи будущего воспитателя.

Ключевые слова: *формирование, речевая культура, будущие воспитатели, культура языка, профессиональная деятельность.*

A. Chagovets

FORMATION OF PROFESSIONAL SPEECH CULTURE OF FUTURE EDUCATORS

Resume. *The article deals with the formation of professional speech culture of the future teacher. Indicated that educational broadcasting future educator effectiveness depends on the level of language, proper selection of language means that the culture of language and speech culture. The concept «language culture» and «language culture». The main features of the concept «language culture». Characterize the level of verbal culture. Outlines the aspects of speech culture of future educators. Factors affecting the linguistic culture of the future teacher. Structural features of speech future educator.*

Key words: *language culture, future teachers, language culture, the influence of professional background.*

Постановка проблеми. Мовна підготовка особистості є важливою характеристикою її розвитку, бо саме через мову людина висловлює свої думки, враження, розкриває багатство своєї сутності та свій світогляд.

Формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя є невід'ємною складовою його професійної підготовки.

На сучасному етапі розвитку суспільства мовленнєва культура майбутнього вихователя пов'язується з досконалим оволодінням українською мовою, опануванням лексичними, стильовими тонкощами, умінням послуговуватися її багатством у професійній діяльності, в усіх сферах життя і діяльності суспільства. Сьогодні ринок праці висуває нові вимоги до вихователя, вбачаючи в ньому не лише фахівця, а й людину, яка усвідомила, що висока професійна мовленнєва культура є запорукою успіху і конкурентоспроможності. Володіння навичками спілкування, уміння налагоджувати контакт, толерантність, доброзичливість, працездатність є невід'ємною часткою цілої низки факторів, наявність яких впливає на успішне вирішення педагогічних завдань. Це передбачає не лише професійно-мовленнєве навчання, а й велику роботу з професійно-мовленнєвого виховання. Отже проблема формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвої культури особистості є дуже актуальною в наш час. Дослідженням цієї проблеми займаються багато вчених: Ю. Бельчиков, Є. Боринштейн, Н. Буланкіна, Т. Коць, Л. Луньова, Л. Масенко, Л. Мацько, В. Пасинок, Т. Потоцька, М. Сердюк, Л. Ставицька та ін.

Проблемі формування органічної мовної особистості присвячені праці Л. Кравець, Л. Мацько, Л. Паламар, Л. Струганець, Я. Чорненького. Науковці підкреслюють важливу роль мовної освіти у формуванні професійної мовленнєвої культури.

Дослідження відомих педагогів та психологів К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Каптерєва, П. Блонського, Л. Виготського, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва,

О. Никифорової, Л. Жабицької, Р. Бамбергера, Л. Беленької та інших мають великий вплив на розвиток мовленнєвої культури сучасної молоді.

У різний час питанню вивчення культури мови приділяли увагу відомі вчені М. Шанський, Л. Булаховський, В. Виноградов, І. Білодід, Л. Пустовіт, Т. Бугайко, Є. Пасічник, Н. Волошина, В. Русанівський, С. Ярмоленко, Л. Мацько, М. Плющ, В. Пахаренко, Т. Крайнікова, Г. Токмань, Н. Пасік, В. Калашник, О. Білецький та інші.

Оскільки проблема управління впливом мовленнєвої культури при професійній підготовці майбутніх вихователів є актуальною, то виникає необхідність охарактеризувати рівні мовленнєвої культури та зазначити основні аспекти формування мовленнєвої культури майбутніх вихователів. Структурувати особливості мовлення майбутнього вихователя.

Мета статті – проаналізувати формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя. Дати визначення поняття „мовленнєва культура”. Проаналізувати дефініції поняття „мовленнєва культура”. Визначити чинники, що впливають на мовленнєву культуру майбутнього вихователя. Розглянути структурні особливості мовлення майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішній стан сучасної української мови, розлад традиційних літературних норм, вульгаризація побутової галузі спілкування давно викликає занепокоєння як фахівців-філологів, так і представників інших наук, чия діяльність пов'язана з мовленнєвим спілкуванням. Зниження рівня мовленнєвої культури різних верств суспільства, в тому числі й інтелігенції, є настільки очевидним і масштабним, що виникла необхідність відродження безперервної підготовки на всіх щаблях освіти – від початкової до вищої¹.

¹ Бельчиков Ю. А. Язык – это путь цивилизации и культуры // Русский язык в школе. – 1996. – № 6. – С. 91 – 97.

На думку Є. Боринштейна, мова людини впливає на її духовний розвиток, на розвиток її соціокультурних рис. Учений зазначає, що „в період соціокультурної трансформації мовна проблема набуває не тільки культурного, а й політичного сенсу та змісту, стає предметом інтенсивної суспільної боротьби. Бо від того, яка мова стає визначальною, панівною в країні, значною мірою залежить майбуття культури і народу як її носія. Мова може бути засобом консолідації нації і мобілізації її життєвих сил, якщо вона утверджується владною елітою, а може бути засобом політичної гри і паралізації народу, бо коли слова втрачають своє значення, тоді народ втрачає свою свободу”².

Т. Коць зазначає, що кожна освічена людина повинна обов'язково дотримуватися норм усної та письмової мови (правильна вимова, наголошення, слововживання, граматики, стилістика), вміти правильно користуватися мовними засобами в різноманітних сферах людського спілкування³.

В. Пасинок вважає, що мовна підготовка особистості є найважливішим фактором її розвитку, бо процес мовлення формує її почуття, волю, поведінку, вміння самовираження та самореалізацію⁴.

Отже, слід зазначити, що педагогічна ефективність мовлення майбутнього вихователя залежить від рівня володіння мовою, правильного добору мовних засобів, тобто від культури мови та мовленнєвої культури.

Культура мови – галузь знань, яка вивчає нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам; індивідуальна здатність особи вільно володіти різними функціональними стилями.

² Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості [електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=31&c=486>

³ Коць Т. А. Культура мови сучасника // Колега. – 2002. – № 1. – С. 18 – 21.

⁴ Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія / Пасинок В. Г. – Харків : Лівий берег, 1999.

Поняттям «мовленнєва культура» послуговуються для означення певного рівня втілення мовних засобів у повсякденному усному і писемному спілкуванні. За смисловим навантаженням воно відрізняється від поняття «культура мови».

Мовленнєва культура – упорядкована сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови і мету спілкування.

Л. Мацько визначає мовленнєву культуру як „вміння володіти мовою”⁵. Також існує думка, що мовленнєва культура – це загальноприйнятий мовний етикет⁶; культура мислення та культура суспільних і духовних стосунків людини⁷.

Особистість постає виразніше, повніше та яскравіше перед іншими людьми, коли вона досконально володіє рідною мовою. Мовленнєва культура є одним із основних факторів формування професійного іміджу особистості, вона полягає у використанні обмеженої кількості одиниць мови, закономірностей їх функціонування і законів оперувати ними для побудови різноманітних висловлювань – від найпростішого вираження почуття до передачі інтелектуальної інформації. Саме у сфері мовленнєвих реалізацій виявляється своєрідність національної мови. Оволодіння мовленнєвою культурою підводить особистість до адекватних мовленнєвих дій, готує її до мовленнєвої практики в умовах природного спілкування⁸.

⁵ Мацько Л. І. Культура української фахової мови : Навч. Посіб / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.

⁶ Культура фахового мовлення : Навчальний посібник [за ред. Н. Д. Бабиц]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.

⁷ Чорненький Я. Я. Українська мова (за професійним спрямуванням). Ділова українська мова / Теорія. Практика. Самостійна робота : навч. посіб / Я. Я. Чорненький. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.

⁸ Харківська А. А. Сучасні вимоги до педагога / А. А. Харківська // Матеріали Международной научно-практической конференции «Преподаватель как субъект и объект образовательного процесса. Век ХХІ» (1 февраля 2012 г.). Часть II. – Харьков, изд. НУА, 2012. – С. 180–189.

Прийнято розрізняти вищий і нижчий рівень мовленнєвої культури людини. Нижчий рівень – перший ступінь оволодіння літературною мовою: правильність мовлення та дотримання норм літературної мови. Правильним мовленням називають таке мовлення людини, в якому не допускаються помилки у вимові, у вживанні слів та їхньому утворенні, у побудові речень. Вищим рівнем мовленнєвої культури прийнято вважати правильне і гарне мовлення: людина не тільки не допускає помилок, але й уміє якнайкраще будувати своє висловлення; найбільш повно розкриває його тему і головну думку; відбирає найбільш придатні слова і конструкції з урахуванням того, до кого й за яких обставин він звертається. Головна мета майбутнього вихователя полягає в збагаченні свого мовлення, його удосконалюванні. Необхідно навчитися відчувати дитину, уміти відбирати найбільш придатні для кожного випадку слова та конструкції.

Мовленнєва культура майбутнього вихователя визначається через його мовленнєвий досвід, який включає в себе практику мовного спілкування, постійне використання мови з метою пізнання середовища і самого себе.

Таким чином, професійну мовленнєву культуру майбутнього вихователя можна розглядати як важливий компонент його загальної культури, що визначає здатність до ефективного спілкування з дітьми в контексті професійної діяльності. Вона синтезує в собі комплекс знань, цінностей, способів поведінки, необхідних у ситуаціях спілкування з дошкільниками, та умінь гнучко реалізовувати їх на практиці з метою забезпечення ефективної професійної діяльності. Під ефективним впливом мовленнєвої культури розуміють роботу з усвідомлення необхідності сприйняття мови як засобу не лише комунікації, а й пізнання об'єктів дійсності. Студенти повинні зрозуміти, що професійна мовленнєва культура – це фахово-зорієнтоване використання мовних норм, які забезпечують мовне оформлення процесу і результатів професійної діяльності. Важливими

характеристиками мовленнєвої культури є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, емоційність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою — необхідні елементи мовленнєвої культури майбутнього вихователя⁹.

Мовленнєву культуру характеризують такі ознаки:

- правильність, тобто відповідність прийнятим орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним нормам. Еталоном правильності слугують норми, правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання, орфографічні правила у писемному мовленні тощо. Завдяки цьому реалізується інформаційно-інформативна функція мовлення, здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість людини. Формування правильності забезпечують тренінги (вправи), робота зі словниками, спеціальною лінгвістичною літературою, написання текстів, слухання й аналіз правильного мовлення;

- різноманітність: володіння мовним багатством народу, художньої і публіцистичної літератури, лексичним арсеналом літературної мови (освічена людина використовує у мовленні 6 – 9 тис. слів), використання різноманітних мовних одиниць;

- інтонаційність експресивності, мелодика мовлення;

- стилістично обґрунтоване використання словосполучень і речень; активне мислення; постійне удосконалення і збагачення мовлення.

⁹ Гуренко Н. В. Мовленнєва компетенція та уцльтура майбутнього фахівця [електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.psyh.kiev.ua/>

Важливо, щоб мовленнєва культура була притаманна лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному рівням мови майбутнього вихователя. Це допоможе йому індивідуалізувати своє мовлення, реалізувати свою мовленнєву культуру, досягти бажаного рівня сприйняття і розуміння своїх висловлювань.

Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон.

Досягненню ясності мовлення сприяє цілеспрямований процес спілкування: чим частіше педагог є учасником комунікації, управляє розвитком мовленнєвої культури, тим більше уваги приділяє мовленню, його ясності, від якої залежать досягнення комунікативної мети, задоволення від спілкування; точність, або відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам; адекватна співвіднесеність висловлення, вжитих слів або синтаксичних конструкцій з дійсністю, умовами комунікації.

Формування професійної мовленнєвої культури передбачає ретельний вибір жанру текстів, умов, середовища, колориту спілкування і залежить від культурно-освітнього рівня мовців, їх знання предмета мовлення, від установки мовця (вигідно чи не вигідно називати речі своїми іменами), активного словникового запасу, вибору слова чи вислову, вміння зіставляти слово і предмет, річ, ознаку, явище.

Слід зазначити, що важливою складовою формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя є комунікативна доцільність. Вона – основа соціолінгвістичних норм мовлення (доцільність уживання мовних засобів за різних соціальних умов: мовець добирає формули мовленнєвого етикету відповідно до соціального статусу співрозмовника) і прагматичних (правила спілкування: вміння почати й закінчити розмову; тактика спілкування: вміння перефразувати вислів, заповнити паузу).

Наприклад, звертання із порушенням соціолінгвістичної норми може спричинити негативніші наслідки, ніж граматична чи лексична помилка. Тривалі паузи, незавершені речення, незв'язність мовлення (відсутність прагматичних умінь) знижують інтерес слухачів. Залежно від комунікативної сфери розрізняють контекстну доцільність (єдність змісту і форми вислову, гармонійне поєднання загальної тональності, слів, інтонації, структури речень), ситуативну (вияв різних форм увічливості) і стильову (вибір мовленнєвих засобів відповідно до функціонального призначення стилів мовлення); логічність (точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту).

Виявляється точність мовлення майбутнього вихователя у використанні слів відповідно до їх мовних значень сприяє виробленню в нього звички називати речі своїми іменами. Розвивається вона в процесі роботи зі словниками, навчальною, науковою літературою, аналізу власного і чужого мовлення тощо, без чого неможливе оволодіння мовою і мовленнєвими навичками. Це не відгороджує мовлення майбутнього вихователя від розкриття нових семантико-стилістичних можливостей, уточнювань контексту, що увиразнюють його висловлювання.

Естетичність мовлення (вираження естетичних уподобань мовця засобами мови, уміння викликати мовленням естетичне задоволення) досягається вона завдяки вправам із риторики. Важливо, щоб у слухачів красиві фрази поєднувалися з глибоким і конкретним змістом; багатство (розмаїття використовуваних слів). Чим більше різноманітних і розрізняваних свідомістю слухача мовних знаків, їх ознак припадає на «мовленнєвий простір», тим цікавіше мовлення.

Одночасно майбутній вихователь має дбати про стильову і стилістичну єдність, вмотивоване використання форм з іншого стилю. Чистота, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих

українській мові іншомовних запозичень забезпечується системою установок, мовною грамотністю, мовним чуттям¹⁰.

Професійна мовленнєва культура майбутніх вихователів є не лише відображенням його вихованості, інтелігентності, а й визначає в цілому культуру його праці й, що особливо важливо, культуру взаємин у щоденному спілкуванні в найрізноманітніших сферах мовленнєвої діяльності: від приватного до професійного спілкування.

На формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя впливають такі чинники:

- мовний (рівень грамотності, точність, логічність, правильність);
- професійний компонент (рівень фахових знань, умінь, навичок);
- національний (рівень усвідомлення національної приналежності);
- етичний (рівень володіння мовленнєвим етикетом);
- комунікативний (рівень усвідомлення обставин мовленнєвої ситуації);
- загальна освіченість.

Структурними особливостями мовлення майбутнього вихователя є:

а) тривалість мовлення. Вона залежить від його жанрової належності (заняття, бесіда, доповідь, повідомлення, лекція та ін.) і визначається тим, хто говорить, на основі комунікативної інтенції (спрямованості), теми і ситуації спілкування;

б) горизонтальне членування — розміщення всіх частин виступу, змісту занять для, організація матеріалу за певною системою, що створює відчуття логічної стрункості і динамічності мовлення, допомагає спрямовувати думки дітей в потрібне русло;

в) вертикальне членування — підпорядкованість частин тексту за значущістю. Йдеться про те, що окремі підтеми головної частини включають

¹⁰ Основні ознаки культури мови і мовлення вчителя [електронний ресурс]. — Режим доступу до статті : <http://studentam.net.ua/content/view/3462/97/>

певну кількість смислових сегментів, які з різною ефективністю доносять інформацію до дитини;

г) використання тропів – вживання слів і висловів у переносному значенні, коли у свідомості мовця і слухачів їх пряме і переносне значення є найважливішим засобом створення виразності мовлення під час спілкування (використання майбутнім вихователем метафор, порівнянь, метонімії, іронії, парадоксу та ін.);

г) використання риторичних фігур. Це підсилює виразність, експресивність мовлення, силу його впливу на дитину, чому сприяє і вживання особливих синтаксичних конструкцій: антитези, градації, повтору, анафори, епіфори, паралелізму, риторичного звертання та ін.

Досягти високого рівня мовленнєвої культури неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови, постійної потреби аналізувати, вдосконалювати, шліфувати власне мовлення. Необхідно вдумливо читати твори майстрів різних стилів, добре оволодіти мовними нормами, стежити за їх змінами, не допускати змішування мовних явищ, проявів інтерференції (використання елементів різних мов); критично ставитися до написаного і мовленого слова, не йти за «модними» тенденціями у вживанні іншомовних слів, жаргонізмів-кліше (стійких сполучень, що використовуються в певних ситуаціях), термінологізмів, «телеграфного» стилю мовлення, нарочитої спрощеності тощо.

Високий рівень мовленнєвої культури майбутнього вихователя забезпечується його вміннями: організаторськими (організувати процес спілкування, враховуючи ситуацію, мотив і мету спілкування, правильно розуміючи партнера; викликати і підтримувати інтерес до спілкування, поступово досягаючи своєї мети), інформативними (викласти інформацію в монологічній або діалогічній формі доступними для адресата лексичними засобами, синтаксичним, інтонаційним оформленням); перцептивними

(словом і ділом впливати на партнерів, переконувати їх, схилити на свій бік); контрольно-стимулюючими (оцінювати діяльність співрозмовника на кожному етапі спілкування у такій формі, підсилювати його прагнення до подальшого спілкування, аналізувати власну мовленнєву діяльність) та ін. Мовленнєва культура майбутнього вихователя є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі.

Висновки. У наш час затребуваність фахівця на ринку праці, його конкурентоспроможність у значній мірі залежать від вільного володіння рідною мовою, вміння ефективно спілкуватися, від знань, прийомів мовленнєвого впливу та переконання. Отже, формування мовленнєвої культури відіграє важливу роль в успішній професійній діяльності майбутнього вихователя.

Майбутній вихователь має активно розвивати своє мовлення: усно й письмово викладати думки, виправляти себе, перебудовувати сказане, шукати найкращі та найдоцільніші варіанти висловлювання. Отже, формування професійної мовленнєвої культури майбутнього вихователя є невід'ємною складовою його професійної підготовки.